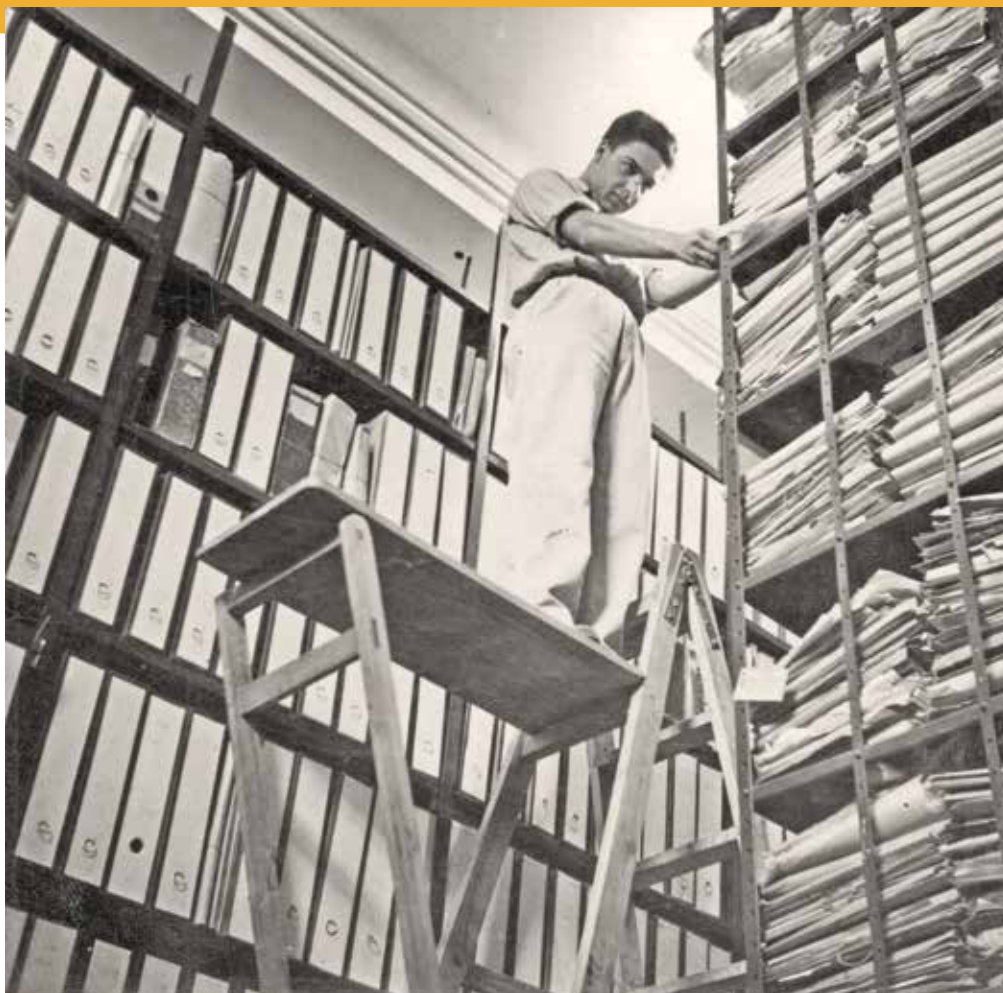

מחדר אמבטיה בברלין לארכיון בירושלים

קווים לתולדות הארכיון הציוני המרכזי ומנהליו

אחד ממחסני הארכיון הציוני המרכזי בירושלים, 1952

מתחילים בקטן

במילים אלו תיאר ד"ר גאורג הרליץ את יומו הראשון בארכיון. החדר הזה ומעט החומרים שהיו בו, הפכו לארכיון הציוני המרכזי (אצ"מ), שצמח מאז להיות הארכיון הגדול והחשוב לתולדות המפעל הציוני ולאחד הארכיונים הציבוריים הגדולים בישראל. הארכיון הציוני הוקם רשמית בשנת 1919, אך לשכות אחדות של התנועה החלו באיסוף שיטתי של חומרים ופעלו להקמת ארכיונים מקומיים כבר ב־1914-1915. גם הלשכה הראשית שנדרה לקופנהגן במלחמת העולם הראשונה, החלה לפעול להקמת

שאלתי בצורה נאיבית "היכן נמצא הארכיון שאני אמור לנהל?" במקום תשובה לקח אותי ארון ברגר לחדרון קטן – לא גדול מ־2x3 מטרים, שהיה בעבר חדר האמבטיה של דירה פרטית, שמשנת 1911 משמשת את הארגונים הציוניים בגרמניה. על אחד הקירות עמד ארון מדפים מעץ ובו כ־50 תיקים ובאמצע החדר היה הר של ניירות. ארון ברגר הצביע על התיקים ועל ערימת הניירות ואמר לי "הנה זה הארכיון" (מתוך: ג' הרליץ, דרכי לירושלים, 1964, עמ' 107).

גאורג הרליץ - ניסה לשרת את עמו

גאורג הרליץ (1885-1968) נולד בשלזיה, גרמניה. בצעירותו למד תיאולוגיה, אך לימים פנה ללימודי היסטוריה. ב־1911 החל לעבוד בארכיון של יהודי גרמניה. בתקופת מלחמת העולם הראשונה התגייס לצבא גרמניה. בשנת 1919 קיבל על עצמו את הקמת הארכיון הציוני.

הרליץ נחשף לציונות מיד לאחר מותו של הרצל, ועבודתו בארכיון של התנועה הציונית נחשבה בעיניו לתרומה להגשמת הציונות בצורה המתאימה למיצוי כישוריו. הרליץ התעניין בתיעוד הפעילות של המוסדות הציוניים, והוזמן לתעד את הקונגרסים (מרביתם) בשנות ה־30 וה־40. כמו כן שימש כמזכיר הועד הפועל וכמזכיר נשיאות הקונגרסים בשנים 1946 ו־1951.

הרליץ פרסם את זיכרונותיו בספרו "דרכי לירושלים" (נכתב בגרמנית), חיבר מספר חיבורים ומאמרים על נושאים יהודיים וציוניים, וערך יחד עם ברונו קירשנר את "הלקסיקון היהודי" שיצא לאור ב־1930.

בצוואתו, שכותרתה "רצוני האחרון בדבר קבורתי", אסר על הספדים וביקש שארונו יעבור דרך חצר המוסדות הלאומיים. על קברו בקש לחקוק המשפט "הוא ניסה לשרת את עמו". יום העיון השנתי מטעם האיגוד הישראלי לארכיונות ולמידע נושא את שמו "יום הרליץ". מבוא שמוביל לארכיון הציוני המרכזי קרוי "סמטת יוסף (גאורג) הרליץ".

חזית הבניין והמרתף ב־Meineke Strasse מס' 10 בברלין, שבהם שכן הארכיון בשנים 1924-1933

ארכיון מרכזי. היוזמה להקמת הארכיון נולדה אצל תיאודור זלוציסטי, פעיל ציוני נלהב, ומיישם הרעיון היה ד"ר תיאודור הנטקה, באותה עת יו"ר הפדרציה הציונית בגרמניה, שפנה במאי 1919 לד"ר הרליץ לקבל על עצמו את התפקיד.

הארכיון החל לפעול בחדר צנוע בבניין ששימש את משרדי הארגונים הציוניים בברלין ברחוב Sächsische מספר 8. בשנת 1924 עברו כל הארגונים הציוניים לבניין מרווח יותר ברחוב Meineke מספר 10. המרחב היה אמנם גדול יותר והתאים לצרכי הארכיון, אבל היה במרתף הבניין. ד"ר הינדוס, ציוני נלהב מניו יורק, ביקר במקום ועם שוכו פרסם בעיתון יידי מקומי את חוויותיו: הארכיון פועל בבניין הזה בקומת המרתף לשם יורדים במדרגות תלולות, המרתף מואר במנורות אחדות, ההרגשה היא שאתה נכנס לקטקומבות [...] במקום יש אלפי עיתונים ציוניים בשפות שונות [...] מאמרים על הציונות וכל מיני ברושורים [...] הכל מסודר לפי סיסטמה. ביקשתי את ד"ר הרליץ להראות לי החתימות של הנשיאים הקודמים שלנו והוא מצא את מבוקשי מיד. והנה מול עיני ראיתי את המכתבים והחתימות של הרצל, אוסישקין ועוד אחרים [...] הייתה לי תחושה של אושר.

(Das Jiddische Folk, 13.7.1924)

האקלים אינו יפה לסחורה

ניתן לחלק לתקופות את תולדות הארכיון על פי מנהליו, שהרי לדמותם של המנהלים ולתפיסותיהם הייתה השפעה מכרעת על תפקוד המוסד ועל התהליכים שהתרחשו בו. בתקופת פעילות הארכיון בברלין (1919-1933) פעלו בו שלושה מדורים: ספרייה, עיתונות ציונית וחומרי המוסדות - שכללו את חומרי המשרדים מווינה, מקלן ומברלין ולימים גם את חומרי הלשכה הראשית בלונדון. הרליץ דאג לאסוף את העיתונים הציוניים שפרחו באותה עת בתפוצות בשלל שפות, והעשיר את מדור העיתונות. מדור זה שימש אז בעיקר לצרכי תעמולה, והיום הוא מקור חשוב וייחודי לחקר הפעילות הציונית בעולם. פאול גרץ הצטרף לארכיון ב־1925 כאחראי על הספרייה ועל מדור העיתונות. בשנה זו הופק לראשונה קטלוג העיתונים היהודיים.

כבר באמצע שנות ה־20 החלו להתלבט לגבי המקום המתאים לארכיון. ד"ר לאוטרבך (אז ראש מחלקת הארגון שישב בלונדון) ביקש לפצל את הארכיון, את חלקו ההיסטורי ביקש להעביר לירושלים ואת החלק הפעיל הצייע להעביר ללונדון סמוך ללשכה

גאורג הרליץ במחסני הארכיון הציוני בבית המוסדות הלאומיים, שנות ה־50

"אתחלתא"
תערוכה מבית
הארכיון הציוני,
1945

במרץ 1937, לאחר מו"מ ארוך עם נציגי הקהילה היהודית בווינה, הגיע ארכיון הרצל לירושלים והופקד בחדר מיוחד שהוכשר לכך בארכיון הציוני. בין השאר הותנה בהסכם שהארכיון הציוני ימנה לו אוצר מיוחד. ד"ר ביין שפרסם ב־1934 את הביוגרפיה של הרצל והיה כבר דמות מוכרת בקרב ההנהגה הציונית בישראל, היה המועמד המתאים ביותר לתפקיד והוא הוזמן להצטרף כעובד מן המניין וכעוזרו של מנהל הארכיון. ביין נכנס לתפקידו ויצא לקבל את ארכיון הרצל בחיפה. בהגיעו למקום נוכח שהמחסן הצמוד עלה באותו לילה באש, ורק במזל המחסן שבו אוחסן ארכיון הרצל ניצל.

הבטחת חיי נצח

עם כניסתו לתפקיד יום ביין מספר מהלכים. הראשון היה הפקת "הבולטין הביבליוגרפי" (ידיעון הכולל פרסומים שהתקבלו בארכיון). הוצאתו כדו-ירחון המריצה את המוציאים לאור להעביר לארכיון ללא תמורה את הספרים שיצאו מטעמם כדי שיופיעו בבולטין. כך המשיכה הספרייה להתעדכן. ב־1938 לאחר הוספת אגף חדש לסוכנות היהודית בבית המוסדות הלאומיים, נמסרה קומת המרתף לשימוש הארכיון הציוני. המקום המרווח יחסית איפשר להעביר לארכיון את האוספים האישיים של ראשי התנועה ושל פעילים אחרים שהופקדו קודם לכן בספרייה הלאומית. כך לצד רכישות של חומרים מוסדיים של ועד הצירים והמשרד הארץ ישראלי ביפו, נוספה רשימה ארוכה של ארכיונים אישיים בהם: אוסישקין, חנקין, בודנהיימר, יודלביץ, אוסף דרויאנוב, עיזבון טרומפלדור ועוד. בין השנים 1939–1942, ביין התדפק על דלתות אישים ומוסדות בכל הארץ וניסה לשכנע אותם לצרף את ארכיוניהם לארכיון הציוני. בזיכרונותיו ציין שכשהבחין בדילמה בפניה עמדו נשואי בקשתו, נהג לצטט את הרצל שאמר: "אני יכול להבטיח לך חיי נצח".

בינתיים רבו המאורעות הביטחוניים בארץ ובירושלים והארכיון נערך לקדם כל רעה. כבר בשלהי שנות ה־30, במהלך המרד הערבי הגדול, הצטיידו בארכיון בכמה ארונות ברזל חסיני אש

הראשית. הרליץ התנגד לכך בחריפות והצליח למנוע את המהלך. הרליץ העדיף להעביר את כל הארכיון לירושלים, וניסה ב־1924 לאתר חללים מתאימים בבית הספרים הלאומי בירושלים אך גם מהלכיו כשלו.

בדצמבר 1931 בשל המצב הבלתי יציב בגרמניה, פנה הרליץ ללאוטרכך והזהיר מפני עליית הקומוניסטים או היטלר לשלטון בגרמניה. "כך או כך איני צריך להסביר את ההשלכות של מהלך שכזה [...] אנחנו סבורים שאם התרחיש הזה יתגשם או אז הפעילות הציונית אינה אפשרית כאן עוד". הרליץ סיפר שלשם זהירות במגעיו בעניין זה, השתמש בקוד סתרים: "האקלים בארצנו אינו יפה לסחורה בה אני מטפל אולי ראוי היה להעבירה לארץ חמה יותר". (דבר 11.3.1965). ואכן, כעבור זמן קצר התקבלה ההחלטה, ובאביב 1933 פנה הרליץ לשלטונות הגרמניים בבקשה רשמית להעביר את הארכיון לירושלים. לימים סיפר שבתגובה, הופיע בארכיון קצין גסטאפו שהתעניין בתכולת הארכיון ומשהבחין בשלל השפות ביקש את הרליץ למלא במקומו את הרוח. האישור המיוחל התקבל, ובספטמבר 1933 נארז הארכיון ב־154 ארגזים גדולים ויצא לדרך. המרתף של בניין קרן היסוד בבית המוסדות הלאומיים הוכשר לאכלס את הארכיון, שנפתח לקהל בסתיו של 1934.

ארכיון ציוני מרכזי

הגעת הארכיון לירושלים העלתה שאלות וגם רעיונות חדשים לגבי מטרות הארכיון. לשם כך הוקמה וועדת מומחים שהורכבה מנציגי האוניברסיטה העברית, נציגי הארגון ומומחים לתחום הארכיונאות, בהם ד"ר אלכס ביין. ד"ר ביין התבקש לחוות דעה על מצב הארכיונים בארץ ישראל, והגיש ב־1935 דוח מפורט שכלל המלצה להקים ארכיון לתולדות ההתיישבות הציונית בארץ ישראל. בפברואר 1936 פרסמו הרליץ וביין מסמך המלצה להרחבת סמכותו של הארכיון הציוני מגובה בהצעה תקציבית. במסמך זה שכותרתו "ארכיון ההסתדרות הציונית והיישוב בארץ ישראל" מופיע לראשונה בכתב ידו של הרליץ הביטוי "ארכיון ציוני מרכזי". בהתאם לכך החל הארכיון בפעילות לאיתור ולקבלה ("רכישה" בשפה המקצועית) של תעודות, פרוטוקולים ותכתובות של כל מוסדות התנועה הציונית בארץ ובחורל, ושל מוסדות היישוב בארץ. כמו כן נעשה מאמץ לאתר ולקבל ארכיונים של אישים ושל ארגונים ציוניים נוספים.

אולם הקריאה של הארכיון, 1947
(עומד מימין ג' הרליץ, יושב משמאל א' ביין)

אלכס ביין - עקשן גמיש

אלכס ביין (1903-1988) נולד בכפר שטיינאך בגרמניה. בגיל 9 עבר עם משפחתו לנירנברג, שם היה חבר בתנועת הנוער "בלאו וייס" ובהמשך עסק בהדרכה בסמינרים לבוגרים. ב־1922 החל את לימודיו האקדמיים בברלין בתחום ההיסטוריה של ימי הביניים והעת החדשה. בשנים 1927-1933 עבד בארכיון הממלכתי של הרייך בפוטסדאם.

ב־1925 ביקר בקונגרס הציוני ה־14 בווינה, ופגישותיו שם עם ויצמן, עם סוקולוב ועם ז'בוטינסקי חיידו את זיקתו לציונות. ב־1929 החל לראשונה לאסוף חומרים על הרצל ומאז נשבה בקסמו. ב־1934 החמן כמומחה לכתוב את הביוגרפיה של הרצל.

ב־1933 עלה ביין לארץ ישראל והחל ביחזמות להקמה של ארכיון לתולדות היישוב, וכן החל ברישום הארכיונים האישיים של רופין, דרויאנוב, מוצקין ואחרים וטיפול בהם. ב־1936 החל לעבוד בארכיון הציוני המרכזי ושימש כסגנו של הרליץ עד 1955 עת מונה למנהל הארכיון. בתפקיד זה שימש עד

1971. מונה לגנז המדינה הראשון, ויישם לראשונה את חוק הארכיונים. ביין היה שותף בכיר בהקמת איגוד הארכיונים (1958). הוא היה יו"ר האיגוד במשך כעשרים שנים וחבר הנהלה בארגון הבינלאומי לארכיונים ולימים (1960) הקים מסלול לימודים לארכיונאות באוניברסיטה העברית בירושלים ולימד בו. בשנת 1987 זכה בפרס ישראל על תרומתו לענף הארכיונאות ולהיסטוריוגרפיה הציונית. אלכס ביין היה מוכר במזגו הסוער. הוא היה תקיף, דעתן וזים, שפעל בדרכים לא שגרתיות שאותן כינה "עקשנות גמישה" להגשמת חזונו. כחוקר התבלט בהיקף העצום של עבודות שפירסם, ובהן: תאודור הרצל, ביוגרפיה (1934); תולדות ההתיישבות הציונית (1942); שאלת היהודים - ביוגרפיה של בעיה עולמית (1986).

עבור משרד ראש הממשלה, הוקדשה קומת המרתף שלו לארכיון הציוני, אך תחושת הרווחה לא נמשכה זמן רב. הוועד הלאומי העביר את משימותיו ועמן את המחלקות הרלוונטיות לאחריות המדינה, מחלקות אקזקוטיביות רבות שפעלו במסגרת הסוכנות היהודית פסקו מלהתקיים, חלקן הפכו למשרדים ממשלתיים ואחרות שינו את יעודן. לפיכך חומרים בהיקף עצום נארוזו וכ־30,000 תיקים הועברו לארכיון הציוני. על מלאכת קליטתם הופקד פאול אלסברג, אז סטודנט צעיר שהתקבל לעבודתו בארכיון בשנת 1949, ולימים גנז המדינה השני. אלסברג יישם שיטה חדשה ופשוטה לסימול חטיבות הארכיון, שידועה היום בתור "המדריך לרשום חטיבות ואוספים" ומשמשת את הארכיון הציוני עד היום.

ידו של ביין בכל

ב־1955 פרש הרליץ לגמלאות וביין החליפו כמנהל הארכיון הציוני. בהמשך הוא התמנה גם לגנז, עמד בראש מועצת הארכיונים, שימש כיו"ר איגוד הארכיונים, וב־1960 נפתח המסלול ללימודי ארכיונאות באוניברסיטה העברית בראשותו. הסגנון הריכוזי של ביין התבטא גם במבנה הארגוני החדש שיישם בארכיון הציוני. הוא החזיק במושכות של כל יחידות הארכיון

עבור החומרים החשובים, וב־1940 העבירו עותקי ספרים ודברי דפוס חשובים לארכיון ולספרייה הציונית בניו יורק. ביוני 1946 תפסה השבת השחורה את הארכיון בהפתעה. הרליץ נלקח מביתו ונאלץ לפתוח את מחסני הארכיון והכספת שבה נשמר אוסף הרצל. לימים סיפר שבשעה 9:15 נשמע צליל של משרוקית והבריטים יצאו לרחבה לארוחת הבוקר שלהם. הרליץ ניצל את שעת הכושר להוציא מהכספת את החומרים הסודיים שהופקדו בה על ידי ההגנה.

עם קום המדינה, סבר ביין שראוי שהארכיון הציוני ישמש אותה כארכיונה הרשמי. הוא גרר את הרליץ להמליץ על כך לבני גוריון ולהפנות אליו את החומרים העתידיים של הגופים שפעלו מטעמה. בתחילה נראו מהלכיו של ביין מבטיחים, אך באוקטובר 1948 הוחלט על הקמת ארכיון נפרד למדינה: "גנז המדינה", שבראשו תעמוד סופיה יודין, שהייתה מנהלת הספרייה הציונית בניו יורק. לא ברור מה היו השיקולים של בני גוריון למהלך זה. בדצמבר 1949 יצא ביין למסע ארוך באירופה במטרה לאתר ולהציל את הארכיונים היהודיים והציוניים ששרדו את המלחמה. במסע זה ייצג את הארכיון הציוני אבל גם את הארכיון הכללי לתולדות ישראל (כיום הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי), שהיה חבר בהנהלתו. המסע שערך מתועד היטב. ההישגים החשובים של המסע היו: מיפוי החומרים מארכיונים יהודיים וציוניים ששרדו את המלחמה, שחלקם הוטמנו בכספות בנק אפ"ק ושרדו את הבליץ על לונדון; הסכם להעברת ארכיון נורדאו וארכיונים אישיים נוספים לירושלים; העברת חלקי ארכיונים של המשרדים הציוניים בפריז ובלונדון וכן העברת ארכיון הסוכנות היהודית ששב ללונדון מגלות בקנדה בזמן המלחמה. בנוסף, ביין צילם מסמכים מהארכיון הבריטי על וועדות המחקר לצפון סיני ולאוגנדה והעביר אותם לארכיון הציוני.

ב־1951 יצא ביין למסע נוסף, שנועד לאתר ולרכוש מערכות טכנולוגיות לשיפור העבודה והשירות בארכיון. כתוצאה ממסע זה הצטייד הארכיון בשני מכשירים לצילום ולצפייה במיקרופילם. עם השלמת העבודות לאגף החדש בכנייני המוסדות הלאומיים

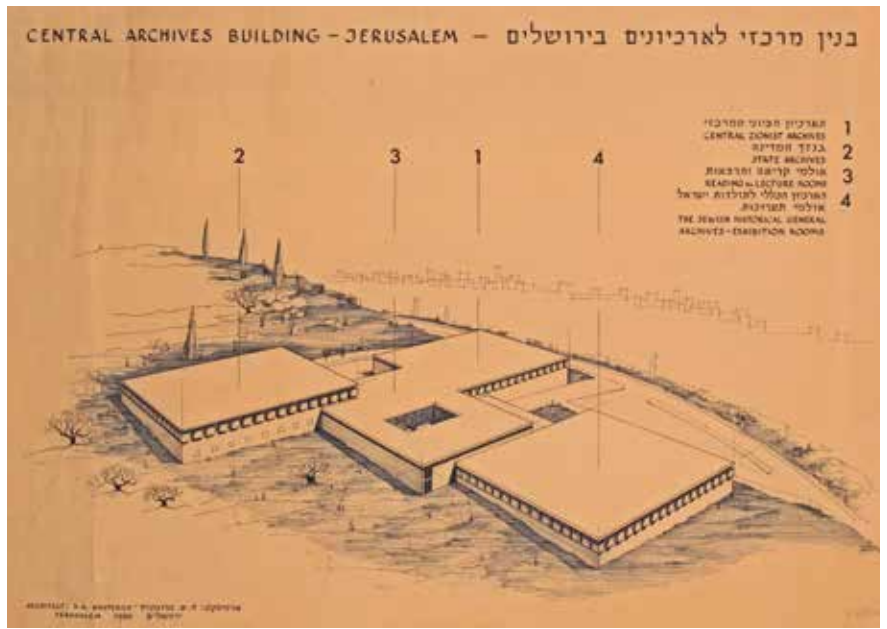
אלכס ביין

ארכיון המפות, 2019

מסירת תצלום מהקונגרס השישי לארכיון ולארכיון ביי

הצעת תוכנית לקריית הארכיונים, 1965

העם היהודי והארכיון הציוני המרכזי. במחצית שנות ה-60 הוקצה לכך מגרש גדול בשטח הפתוח שמצפון לכנסת (היום מנחת המסוקים של הכנסת), והוכנה תכנית אדריכלית מודולרית שאפשרה בנייה בשלבים. ביולי 1965 היה אמור להתקיים טקס הנחת אבן הפינה לקריה, אולם מותו הפתאומי של משה שרת (אז יו"ר ההסתדרות הציונית העולמית) גרם לדחיית האירוע ובהמשך התכנית בוטלה עקב קשיים תקציביים של המדינה.

מיכאל היימן

משכן קבע לארכיון

בקיץ 1971 פרש בייץ לגמלאות ואת מקומו תפס תלמידו ד"ר מיכאל היימן, שעמד בראש הארכיון במשך 19 שנים. קידום המחקר ההיסטורי המבוסס על חומרי הארכיון ופרסומו, עמד במוקד עשייתו. היימן עצמו היה מעורב אישית בשורה ארוכה של פרסומים והגיש לחוקרים אחרים סיוע ביד נדיבה; בעשור השני לתפקידו כמנהל הארכיון, הקדיש את מירב זמנו לבניית משכן קבע לארכיון. מצוקת המקום והעדר כוח אדם מדעי מתאים השפיעה על מדיניותו כאשר לרכישת חומרי ארכיון. בתקופתו התקבלו אוספים מיוחדים כגון: אוסף צנציפר המתעד את תולדות הציונות ברוסיה, אוסף עליית

כולל האדמיניסטרציה למרות עיסוקיו הרבים והמגוונים. הקונגרס הכ"ד שהתכנס בירושלים ב-1956 אשרר את מעמדו של הארכיון כארכיונה של ההסתדרות הציונית העולמית, של כל מוסדותיה והקרנות שהקימה וכן של מוסדות היישוב, והחיל על כל היחידות את חובת ההפקדה של החומרים בארכיון הציוני. כמו כן, הסמיך הקונגרס את מנהל הארכיון כאחראי בלעדי על ביעור החומרים שימצאו חסרי חשיבות לשמירה לדורות.

במרוצת שנות ה-60 נקלטו בארכיון חומרים רבים מאד של חטיבות שונות: הלשכה הראשית של קרן היסוד, בנק אפ"ק, ארכיון פיק"א, ארכיון הנרייטה סולד, ארכיון לייב יפה, ארכיון הצילומים של צבי אורון (אורושקס), אוסף בולי קק"ל ועוד, ולאחר תהליך ארוך ומורכב הצליח בייץ לקבל גם את ארכיון סוקולוב. פנקס הרכישות של הארכיון משקף את הקצב המרשים של קבלת החומרים בתקופה זו. ב-1957 הוקם ארכיון הסרטים של מחלקת ההסברה של הסוכנות היהודית והארכיון הציוני החל להפקיד בו את הסרטים שברשותו, כל זאת עד להקמת ארכיון הסרטים היהודיים ע"ש אברהם רד (לימים הארכיון ע"ש סטיבן שפילברג).

בייץ, שעבד בראשית דרכו בארכיון הרייך בפוטסדם, הביא עמו תפיסה חדשה ומודרנית לגבי תפקיד הארכיון במדינה ובחברה וכפועל יוצא מכך לגבי מאפייני תפקידו של הארכיונאי. הוא האמין שלארכיון יש אחריות מרכזית לחשיפת המידע האצור בו ולקידום המחקר. הוא ראה חשיבות רבה בהכשרת הארכיונאי כ"עובד מדעי", וסבר שחשיפת אוצרות הארכיון באמצעות תערוכות לציבור הרחב עשויה לקדם את מטרת הארכיון ובהם גם את המחקר ההיסטורי. בייץ הפנה משאבים להקמת תערוכות שהוצגו בארכיון עצמו, במסדרונות של בית המוסדות הלאומיים ובמקומות אחרים בארץ, ובתקופה שבין 1937-1970 הוצגו עשרות תערוכות. התערוכות משכו קהל רב ומגוון. הארכיון הציוני היה גם מיוזמי של הקמת מוזיאון הרצל בהר הרצל ובמשך למעלה מעשור פיקח על התצוגות בו.

בייץ השקיע מאמצים רבים להשגת משכן קבע ראוי לארכיון הציוני. הוא הגה הקמת קריה משותפת לשלושת הארכיונים הגדולים שבהם היה מעורב - ארכיון המדינה, הארכיון לתולדות

הידעת שבארכיון יש:

- 12,000 מטר מדפים
- כ-500 חטיבות ארכיוניות של מוסדות וארגונים (המהוות כ-65% מתכולת הארכיון)
- 1422 ארכיונים אישיים של ראשי התנועה הציונית ואישים נוספים שמהלך חייהם משיק לפעילות הציונית
- 1,350,000 תצלומים "ציוניים"
- כ-250,000 מפות ותוכניות של מפעל ההתיישבות בארץ ישראל
- כ-6000 כרזות
- כ-35,000 כרזים
- 2025 הקלטות זמינות באופן דיגיטלי
- מעל 2000 פריטים בעלי אופי מוזיאלי
- מעל 500 סרטים ציוניים שמופקים בארכיון הסרטים היהודי ע"ש שפילברג
- כ-81,500 כותרים בספריית הארכיון
- כ-7150 עיתונים בספריית העיתונות

לאחר פרישתו של מיוזק בשנת 1998 ובמשך 14 שנים עמד בראש הארכיון מתתיהו (מתה) דרובלס כיו"ר פעיל. שגרת הפעילות הארכיונית ואיכותה נשמרה הודות לפעילותן של ראשות המדורים שהצליחו לחפות על העדר מנהל מקצועי בארכיון. בתקופה זו התקבלו חומרי המחלקה לעלייה מצפון אפריקה, סוריה ולבנון, אתיופיה ומזרח אירופה, המחלקה לקליטת ילדי תימן, חברת גאולה, אוסף המפות של החטיבה להתיישבות, החטיבה לניהול נכסים בסוכנות, מלילות (תיעוד בע"פ של ה"עליות הסודיות") וחומרים רבים נוספים.

כמו כן, חלו שינויים טכנולוגיים רבים בהם: התקנת ארונות איחסון (קומפקטוסים), דיגיטיזציה מואצת באמצעות מענקים ותמיכה שגויסו מוועידת התביעות וממוזיאון השואה בארצות הברית עבור חומרי השואה, ומאוניברסיטת הרווארד עבור חומרים ויזואליים, הותקנה תוכנת הבית לניהול הארכיון דוקומנטום (2008), והושק אתר אינטרנט חדש (2012).

בשנת 2012 נכנס לתפקידו היו"ר הנוכחי צבי (קיטו) חסון. החל ממועד זה הארכיון מבצע שורה של רפורמות שתכליתן לתמוך במטרותיו: חידוש התשתיות הפיזיות של הבניין, הקמה של מעבדות השימור והסריקה ופיתוחן, שינויים במערך הארגוני של כוח האדם והערכות לקליטה של דור ההמשך והכשרתו. בשנים האחרונות בוצעו פרויקטים גדולים של רישום חומרים שהתקבלו בעבר וסריקתם. פרויקטים אלו צמצמו פערים שנוצרו. כך נרשמו הארכיונים של האדריכל ריכארד קאופמן, אנדרה שוראקי, קרן היסוד, פיק"א, יק"א בישראל ועוד.

הארכיון הרחיב את חזונו ומבקש "להיות שותף פעיל בחיזוק הזיקה הציונית של בני העם והארץ". לשם כך חודשה פעילות היחידה לחינוך והדרכה: נערכים כנסים וסדורים בארכיון לחשיפת צפונותיו לציבור הרחב, מוצגות תערוכות בחלל הארכיון ומעודדים לקיים תערוכות מאוספי הארכיון במוזיאונים בארץ ובעולם תוך שיתופי פעולה עם מוסדות מקבילים. חודשה היצאת עלון הארכיון "מעט לעט" בפורמט דיגיטלי, מתפרסמים תכנים יוזמים באתר הארכיון ברשתות חברתיות ועוד. ■

הנוער, אוסף הנוער והחלון, השלמות לארכיון פיק"א, אוסף לשכות קרן היסוד בחו"ל, ארכיון נחום וילבושביץ ועוד. מאידך, היימן סרב לעיתים לקבל אוספים גדולים כיוון שדרישתו לקבל את התשומות הנדרשות לטיפול בהם לא התמלאה.

מצוקת המקום החמירה, ובסוף שנות ה-70 חומרי הארכיון היו פזורים בתשעה מחסנים ברחבי העיר. משהתברר שהסיכוי לבניית קריית ארכיונים קלוש, הוחלט לחתור לבניין קבע. מתוך חמש אופציות נבחרה החלופה הנוכחית במגרש שבאותה עת היה בחזקת חברת בנייני האומה. בשלב זה חברו מיכאל היימן ומשה השכל, אז מנהל הכספים ולימים היו"ר הראשון של הוועד המנהל של הארכיון, לקדם את המהלך.

לצורך תכנונו יצאו האדריכל משה זרחי והיימן לסייר בארכיונים באירופה ובארצות הברית וחזרו עם תוכנית שיושמו בבניית המשכן. הארכיון נבנה בשטח של כ-6000 מ"ר הפרוסים על שש קומות, ארבע מהן תת קרקעיות. מסביב לחלק התת קרקעי של הבניין נבנה פיר היקפי שתפקידו לנתק אותו מסביבתו בנוסף נעשתה בבניין חלוקה תפקודית שהותאמה לתנועת העובדים, המבקרים והחומרים בארכיון. הבניין שנבנה הכיל את כל האמצעים המודרניים שהיו ידועים אז: 16 מחסנים תת-קרקעיים מאוקלמים שמאפשרים מקום ל-12 אלף מטר מדפים, חדרי עבודה נוחים לעובדים ואולם קריאה מרווח לנוחות המשתמשים. ב-10 בנובמבר 1987 נחנך מבנה הארכיון באירוע חגיגי בהשתתפות ראש הממשלה יצחק שמיר, יו"ר ההנהלה הציונית אריה דולצ'ין ונכבדים רבים.

שותף בחיזוק הזיקה הציונית

היימן פרש מתפקידו בשנת 1990 וסגנו יורם מיוזק תפס את מקומו למשך שמונה שנים. הרכישות הגדולות שנוספו בתקופה זו כללו את חומרי הקונגרס היהודי העולמי – לשכת לונדון, ההנהלה העולמית של ויצ"ו, המחלקה להתיישבות, חומרי יק"א בישראל ואמיקא, המחלקה לעליית ילדים ונוער בסוכנות ועוד. שנותיו של יורם מיוזק בניהול הארכיון התאפיינו בשלושה חידושים עיקריים: איתור ואיסוף של חומרים בארכיונים במזרח אירופה לאחר התפרקות הגוש הסובייטי, כולל איסוף וצילום של חומרים אודות הפעילות הציונית בלבוב ובמוסקבה; פיתוח התודעה לחשיבות החומרים הגנאלוגיים – בתקופה זו עלה לסדר היום הציבורי עניין הרכוש היהודי שאבד במלחמת העולם באירופה וההתחזקות אחר הבעלים חייבה התמחות בשימוש בחומרי ארכיון המהווים מאגרי מידע גנאלוגי. הטיפול האינטנסיבי בחומרים אלה, הפעילות המשותפת עם האפטרופוס הכללי וקבלת חומרי 'המדור לחיפוש קרובים' היו הניצנים להקמת המדור לחקר המשפחה בארכיון; והתפיסה שהארכיון משרת קהילה רחבה שכוללת גם תלמידים. הוא קידם פעילות חינוכית בארכיון וחידש את הפקת התערוכות שאת נושאייהן דאג להתאים לתוכניות השנתיות של משרד החינוך. בתקופתו הופק לראשונה העלון "מעט לעט" שחשף את פעילות הארכיון לציבור הרחב.

לעיון נוסף

1. G. Herlitz, Mein Weg Nach Jerusalem, Jerusalem 1964.
2. א' ביינ, כאן אין מברכים לשלום: זכרונות, ירושלים 1992.
3. מ' מוסק, "גנוז המדינה: ימים של טרום בראשית", ארכיון 14-15, 2007, עמ' 86.

מבנה הארכיון הציוני, 2019 (צילום: שלום רבני)